

AZ AGRÁRTÖRTÉNETI KUTATÁSOK MEGALAPOZÓI DEBRECENBEN: SZABÓ ISTVÁN ÉS BALOGH ISTVÁN*

Debrecen egészen a 20. század derekáig a legnagyobb határú alföldi városok közé tartozott, területénél csak a Szabadkái volt nagyobb, s csak Kecskeméti és Szegedi közelítette meg.¹ Így jogosan feltételezhetnénk, hogy a város múltja iránti érdeklődés együtt járt az agrártörténeti kutatásokkal, ez azonban egyáltalán nem volt így. A debreceni agrártörténeti kutatások sem nyúlnak távolabbra a 19. század utolsó harmadánál és a 20. század elejénél. Szűts Mihály, Zoltai Lajos, Ecsedi István és Sőregi János kutatásait tekinthetjük a debreceni agrártörténet-írás előzményeinek.²

A széles körű agrártörténeti kutatásokat azonban a városban Szabó István és Balogh István alapozta meg. Az előbbi olyan agrártörténeti-iskolát is létrehozott, amelyet számon tartanak a magyar történetírásban. Az a hosszabb tanulmány, melynek a következők részét képezik, négy fejezetben foglalja össze a debreceni agrártörténet-írással, az előzmények feltárása után elemzi Szabó István és Balogh István életművét, a Szabó-tanítványok agrártörténeti kutatómunkáját s azok írásait is, akik Debrecenben nem voltak Szabó István tanítványainak tekinthetők. Mindez úgy kapcsolódik a 150 éves *Századok* múltjához, hogy Szabó István 1938 és 1961 között számos tanulmányt publikált e folyóirat hasábjain, hosszú éveken keresztül tagja volt a szerkesztőbizottságnak, tanítványai közül Rác István, Für Lajos, Gyimesi Sándor, Orosz István cikkeket írtak e jeles folyóiratba, s Orosz

*Részlet a szerző „Agrártörténet-írás Debrecenben” című hosszabb, kéziratban lévő tanulmányából.

¹ Debrecen határa a 19–20. század fordulóján 166 283 kataszteri hold volt, Szabadkái 171 000, Kecskeméti 151 697, Szegedi 141 766. *Orosz István*: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. In: Debrecen története 1849–1918. 3. Szerk. Gunst Péter. Debrecen 1997. 114.; Magyarország vármegyéi és városai Bács-Bodrog vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1896. 196.; Uo. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. 347.; *Juhász Antal*: A mezőgazdaság. In: Szeged története 1849–1919. 3/1. Szerk. Gaál Endre. Szeged 1991. 261.

² *Szűts Mihály*: Debrecen mezőgazdasági története. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1. (1894) 289–309.; *Zoltai Lajos*: Birtokmegosztás Debrecenben. Magyar Gazdák Szemléje 1905.; *Ecsedi István*: A Hortobágy-pusztai természeti viszonyai, tekintettel a mezőgazdaságra. Szeged 1908.; *Sőregi János*: Zoltai Lajos élete és működése 1861–1939. Debrecen 1942.; *Balogh István*: Ecsedi István élete és munkássága. Debrecen 1985.

István – a Szabó-iskola egyetlen élő tagja – ma is résztvevője a *Századok* szerkesztőbizottságának.

Balogh István 14 évvel volt fiatalabb Szabó Istvánnál, s ugyanannyival korosabb Szabó István legidősebb tanítványánál. Kettejük kapcsolata inkább volt munkatársi, mint mester-tanítvány viszony, bár Balogh István 1946-ban Szabó Istvánnál habilitált a Tiszántúl népiség-történetéből. Mindketten debreceni születésűek voltak, mindketten nehéz sorból küzdötték fel magukat az értelmiség soraiba. Szabó István szappanos mester édesapja fia három éves korában meghalt, édesanyja második férje: Szabó Zsigmond a kisbirtokos cívisek közé tartozott. Balogh István szülei tanyán gazdálkodtak, fiuk, aki minden paraszti munkát otthonról ismert, időnként gyalog járt be az iskolába, a Református Kollégiumba.³

Agrártörténeti kutatásai egy része Debrecen múltjához kapcsolódott. Ez Szabó István esetében életművének kisebb, Balogh István esetében nagyobb részét jelentette. Az államtudományi és jogi végzettségű Szabó István bölcsészeti doktorátust is szerzett, ennek tárgya Debrecen 1848–49-évi története volt.⁴ Röviddel ezután tanulmányt írt a debreceni tanyarendszerről,⁵ amely döntően befolyásolta a későbbi tanyatörténeti kutatásokat. A város határokön átnyúló kapcsolatrendszerét elemezte két kisebb tanulmányban,⁶ a szabad királyi városi cím megszerzését pedig egy másikban.⁷ Debreceni írásaihoz kell kapcsolnunk azokat a tanulmányait is, amelyek a Debrecen szomszédságában letelepített hajdúkról szólnak, s amelyek közül az 1950-es *Századok*ban megjelent, fontos megállapításokat tartalmazott a hajdúk kialakulásával és 1514-ben játszott szerepükkel kapcsolatban.⁸

Szabó István életművében az 1930-as években és a 40-es évek első felében a levéltárak helyzetét bemutató tanulmányok mellett a népiségtörténeti kutatások voltak a meghatározóak. Mályusz Elemér mellett ez utóbbi irányzat

³ Fáy Béla: Szabó István – életközelből. In: Szabó István Emlékkönyv. Szerk. Rácz István. Debrecen 1998. 25.; Margócsy József: Az oktatóról és nevelőről. In: Balogh István köszöntése. Szerk. Módy György. Debrecen 1993. 37. Balogh István egyébként az egyetlen tudós volt, aki 1947-ben Szabó Istvánnál habilitált, mert a tudományos minősítés rendszerét rövidesen átszervezték.

⁴ *Szabó István*: Debrecen 1848–49-ben. Debrecen 1928.

⁵ *Szabó István*: A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember 9. (1929) 214–244.; Szabó István 1898–1969. Bibliográfia. Szerk. Bitskey Istvánné. Debrecen 1982.

⁶ *Szabó István*: A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben. Debreceni Képes Kalendáriom 34. (1934) 89–97.; *Üö.*: A debreceni uradalom a mohácsi vész korában. Uo. 35. (1935) 85–89.

⁷ *Szabó István*: Debrecen szabad királyi rangra való emelése 1793. Debreceni Szemle 12. (1938) 244–256.

⁸ *Szabó István*: A hajdúk 1514-ben. Századok 84. (1950) 178–198.

vezéralakjának számított, tanulmányok mellett ezt két kötete is tanúsítja Ugocsa megyéről és a magyarság életrajzáról.⁹ Népiségtörténeti írásaitól egyenes út vezetett a népiséget ösztönösen is hordozó parasztság történetéhez.

Parasztság történeti írásainak alaphangját az 1938. évi *Századokban* megjelent tanulmánya¹⁰ adta meg. Az oklevelekben sűrűn előforduló „sessio campestralis” kifejezés elemzéséből jutott el arra a következtetésre, hogy a középkor végén már nagyon sok elhagyott jobbágytelek volt az országban annak jeleként, hogy a jobbágyok jelentős része a falvakból a mezővárosokba költözött, azaz a jobbágyélet alapvetően megváltozott. E változások jeleit vélte felfedezni Nagy Lajos király 1351-ben született három törvényében is (az 1351. évi 6., 16. és 18. tc.), amelyek közül a 6. tc. szerinte nem a kilenced, mint új szolgáltatás bevezetéséről szól, hanem a köznemesség érdekében arról, hogy a kilencedet a jobbágyok elköltöztetése érdekében elengedő földesurak birtokán a király saját hasznára fogja beszédeni. A 18. tc. nem a költözés szabadságáról szól, hanem a földesurak bírói hatóságáról. A 16. tc. pedig tilalmazza a jobbágyok erőszakos „abductió”-ját, de emellett elismeri szabad költözési jogukat is.¹¹

Nem sokkal később kiderült, hogy Szabó Istvánnak nemcsak a középkori jobbágyságról, de a parasztság történetének egészéről vannak világos elképzelései. Ezt igazolta egy hamar népszerűvé vált kis könyv, az 1940-ben megjelent „A magyar parasztság története”. Nem kisebb tudós, mint Szekfű Gyula dicsérte a kötetet pártatlanságáért, és nevezte Szabó Istvánt a parasztság története nagyszerű kutatójának.¹² A paraszti életforma akkor is érdekelt, ha nem a jobbágyokra, de a kisnemesekre volt jellemző, s vizsgálta azokat a tényezőket, amelyek a jobbágyságot a földes uraságtól nemcsak elválasztotta, de össze is kapcsolta.¹³ 1947-ben franciául

⁹ *Szabó István*: Ugocsa megye. In: *Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből.* (I. Sorozat. 1.) Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1937.; *Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. 1990.; Uo. *Orosz István*: Előszó az 1990. évi kiadáshoz. I–III.; *Erős Vilmos*: Szabó István körül. Acta 15. (2000) 3. sz. 121–135.; *Uő*: Asszimiláció és retorika. Szabó István: A magyar asszimiláció című munkájának rekonstrukciója. Debrecen 2005.; *Uő*: Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok. Bevezetés. Debrecen 2005.

¹⁰ *Szabó István*: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Századok* 72. (1938) 10–59.

¹¹ Uo. 176.; *Szabó István*: Az 1351. évi 18. törvénycikk. In: Szentpétery Imre Emlékkönyv. Bp. 1938. 419–439.; *Uő*: Az 1351-évi törvények. *Századok* 88. (1954) 497–527.

¹² *Fűr Lajos*: Szabó István. In: *Jobbágyok – parasztlak. Értekezések a magyar parasztság történetéből.* Szerk. Szabó István. Bp. 1976. 11.

¹³ *Szabó István*: A jobbágy megnevesítése. *Turul* 55. (1941) 11–21.; *Uő*: Nemesség és parasztság Werbőczy után. In: *Úr és paraszt a magyar élet egységében.* Szerk. Eckhardt Sándor. Bp. 1941.

összefoglalta a Domanovszky-iskola uradalomtörténeti írásainak tanulságait,¹⁴ de könyvet jelentetett meg akadémiai székfoglalójának témájából, a földesúri tulajdonról és a jobbágyi birtoklásról is.¹⁵ Ebben mutatta ki, hogy a valóságban nem teljesen érvényesült a Hármaskönyv III. Rész 29–30. Címének szigorú elve, hogy a jobbágyot csak munkájának ellenértéke illeti meg, mert földjének teljes proprietása az uraságé. A jobbágy „hereditása” nemcsak házában, háztelkében, ingóságaiban érvényesült, de olyan ingatlanaiban is, mint a szőlők, vagy irtások.¹⁶

A következő évben ismét áttekintette a parasztság múltját egy tanulmánygyűjteményben. Ebben is sorjázta az új megállapítások. A magyar parasztság már a késői középkorban is erősen tagozódott. A parasztfelkelések akkor robbantak ki, amikor az emelkedő társadalmi fejlődés megtört, az örökös röghözkötés nem tette a magyar parasztot az orosz holopokhoz hasonlóvá, az uradalmi gazdálkodás nem egyenletesen fejlődött, mert a 17. században megtorpant. A jobbágy vallásügye a 17. században politikai küzdelmek részévé vált, a jobbágyfalu önkormányzata válságba került a kora újkor századaiban, s a magyar jobbágyfelszabadítás a legkedvezőbbek közé tartozott Közép- és Kelet-Európában, annak ellenére, hogy céljai közül hiányzott a földosztás.¹⁷ Az ifjonti hévvel támadó marxista történetírás megállapításainak egy részét nem források, hanem ideológiai megfontolások alapján támadta, s csak a 60-as években derült ki, hogy többnyire Szabó Istvánnak volt igaza.

E tanulmánykötethez kapcsolódott a Kossuthról szóló hosszabb tanulmánya az 1952-évi *Századokban*.¹⁸ Részletes elemzéssel mutatta ki, hogy az 1840-ben törvénybe iktatott önkéntes örökváltságtól hogyan jutott el Kossuth, akinek nevével összeforrott a jobbágyság felszabadítása, az állami kárpótlással végrehajtott kötelező megváltásig. Arra is utalt, hogy a felszabadítás hajnalán a földesurak már nem a telekföldnek, csak a szolgáltatásoknak voltak teljes jogú tulajdonosai, s az állami kárpótlásban csak ennek tőkésített ellenértéke és nem a föld szabad

¹⁴ *Szabó István*: Les grands domaines en Hongrie au debut des temps modernes. In: Revue d' Histoire Comparée. Bp. 1947.; Domanovszky Sándorra lásd *Glatz Ferenc*: Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. Századok 112. (1978) 211–234.; *Uő*: Konzervatív reform Klebelsberg – Domanovszky – Szekfű – Hóman – Hajnal. Bp. 2016. 240.

¹⁵ *Szabó István*: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Bp. 1947.

¹⁶ Ezt nem érvénytelenítette az sem, hogy az uraság a jobbágyot kibecsültethette irtás földjéből, vagy szőlőjéből, mert a kibecsültetéskor a terület „igaz” becsűjét, azaz szabad forgalmi árát kellett az uraságnak megfizetni. Uo. 46.

¹⁷ *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948.

¹⁸ *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok 86. (1952) 509–592.

forgalmi ára illette meg őket. A tanulmány folytatásában¹⁹ azt is megállapította, hogy az áprilisi törvények után Kossuth megoldásokat keresett a szőlődézsma megváltására, az allodiális földeken élők felszabadulására, a legelőföldek felosztásának nyitva maradt kérdéseire, de a nemesség kárpótlására is.

A korai dézsmalajstromok publikálásával hozzájárult a névtani kutatások fejlődéséhez.²⁰ 1959-ben, 61 éves korában nyugdíjba vonult, de új tanítványi gárdájával még két jelentős kötetet gazdagította a magyar történettudományt. Az a tény, hogy az 1948-ban szerkesztett kötetét²¹ méltánytalan támadások érték,²² s két tanítványát hosszú börtönbüntetésre ítélték, nem szegte kedvét. A két kötet²³ közül különösen a második új megvilágításba helyezte a tőkés korszak parasztságának helyzetét, de arra is lehetőséget teremtett, hogy azok, akik támadták az 50-es években, ismertetéseikben elégtételt adjanak neki. Ezt az Akadémiától is megkapta, mert elnyerte az MTA nagydíját.

A nyugdíjban töltött évtized élete legtermékenyebb időszaka volt. Ekkor tett kísérletet a falvakban és a mezővárosokban élő jobbágyság arányának meghatározására.²⁴ Könyvrészletben elemezte Magyarország demográfiai változásait 1330–1526 között,²⁵ legmélyenszántóbb tanulmánya azonban véleményem szerint a prédiумról jelent meg magyarul és angolul.²⁶ Kiinduló pontja az volt, hogy a korai középkorban a földesúri magánkezelésű gazdaságot prédiумnak, a kora újkorban allodiumnak nevezték. E tanulmányban igazolta, hogy Magyarországon is voltak a 13. század előtt földesúri magánkezelésű gazdaságok, amelyek pontosan megfeleltek a nyugati hasonló gazdaságoknak. E „terra indomnicata”-kat

¹⁹ Szabó István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésekben 1848-49-ben. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae, 1957. Debrecen 1959.

²⁰ Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Bp. 1954. Vö. Kálmán Béla: Helynév és személynév. In: Parasztság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerk. Rácz István. Debrecen 1989. 136.

²¹ Szabó István: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május. Debrecen 1948.

²² Szabó István: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május. (Reprint) Debrecen 1998. A kötetet ért támadásokra lásd Orosz István: Egy centenáriumi kötet kálváriája. Uo. 597–609.

²³ Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. és A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. III. Bp. 1965.

²⁴ Szabó István: La repartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages les armées 1449-1526. (Studia Historica 49.) Bp. 1960.

²⁵ Magyarország népessége az 1330 és 1526 évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1963.

²⁶ Szabó István: A prédiум. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében. Agrártörténeti Szemle 5. (1963) 1–49. A Supplementumban rövidítve angolul is megjelent.

telekre ültetett szolgák művelték, így korán megszűnő telepek jöttek létre, és a 14. században megformálódó egységes jobbágyságban ők alkották a felemelkedő réteget, telephelyeik pedig pusztává lettek.

Már a prédiúmról szóló tanulmány is foglalkozott településtörténeti kérdésekkel, hiszen ezek faluszerű képződmények voltak. Szabó István településtörténeti munkássága azonban a magyar faluval foglalkozó két kötetben teljesedett ki, s nemcsak azt bizonyította, hogy a honfoglaló magyarságot aligha lehet nomádnak, legfeljebb félnomádnak tekinteni, de pontosan elkülönítette a megtelepült életforma legfőbb keretének, a falurendszer fejlődésének főbb szakaszait is a téli szállásoktól a falvakig.²⁷ Bemutatta a falvak megszűnését is, a pusztásodást, és a falu és város közötti átmenetet, a mezővárost is. Elemezte a középkori falu belső rendjét, a közösségi szabályokat és az önkormányzatot, a belső és a külső telkeket, a házat, a falu felett érvényesülő úri hatalmat, a vallásos életet, a falusi mindennapokat. Határozottan cáfolta, hogy az Engels nyomán a marxista történetírásban gyakran szereplő falusi földközösségnek, mint birtoklási és nem termelési közösségnek köze lenne az őskommunizmushoz.²⁸ A néprajzi irodalom feltételezésével szemben azt sem igazolta, hogy 1526 előtt lettek volna ólaskertes települések.²⁹ Életének utolsó éveiben foglalkozott a késő középkori agrártermelés történetével is. Megállapította, hogy a 14-15. század a jobbágygazdaságok uralmának időszaka, a földesurak a jobbágyi járadékból és nem a saját kezelésű birtokok termékeiből élnek,³⁰ és csak a korszak végén kezdődik el az allodiumok kiépítése.³¹ Ez utóbbiak, az allodiumok kialakulásának történetéről tanulmányt készült írni, ebben azonban halála megakadályozta. Életének utolsó évtizedében szakmai megbecsülése növekedett, de akadémiai tagságát csak postumus 1990 után nyerte vissza, ekkor kapott Széchenyi-díjat is.

Balogh Istvánt, aki életének egy szakaszában a Nemzeti Parasztpárt politikusként főispán is volt, szintén nem kényeztette el a rendszer. A Déri Múzeum igazgatói posztjáról 1957-ben eltávolították, s csak a következő évben kapott állást

²⁷ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század). Bp. 1966. A másik kötet már halála után jelent meg.; *Uő*: A középkori magyar falu. Bp. 1969.

²⁸ Szabó István: A falurendszer i. m. 66.

²⁹ *Uo.* 153.

³⁰ Szabó István: Ungarns Landwirtschaft von der Mitte des XIV. Jahrhunderts bis zu den 1530-er Jahren. Agrártörténeti Szemle 8. (1966) Supplementum; *Uő*: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Bp. 1975.

³¹ *Uo.* 60.

a nyíregyházi Jósa András Múzeumban, s onnan került 1964-ben a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár igazgatói tisztségébe. Innen ment nyugdíjba 1974-ben, de lankadatlan szorgalommal dolgozott 2007-ben bekövetkezett haláláig. Mellőzésére némi gyógyírt jelentett, hogy a Déri Múzeum munkatársai tiszteletbeli igazgatójuknak nyilvánították, a Debreceni Egyetem díszdoktorává, a város díszpolgárává választotta, a Tudományos Akadémia pedig Eötvös-koszorúval tüntette ki.³²

Tudományos életművében a néprajz és az agrártörténet elválaszthatatlanul összefonódott. Azon kutatók közé tartozott, akik a történeti forrásokat néprajzi szempontból is kiaknázták, és elemzésükben társadalomtörténeti és szociológiai szempontokat is érvényesítettek. Több archeológiai, képzőművészeti, sőt irodalomtörténeti tanulmányt is írt, mégis munkásságának fő vonalában Debrecen, a hajdúság s általában az Alföld agrártörténete és néprajza állt.

Első tanulmányai a debreceni szegénység legmélyén elhelyezkedő vákánccsokkal foglalkoztak, akik a város keleti részén teletetésre használt erdős pusztákon éltek.³³ A debreceni határhasználat sajátosságai korán felkeltették érdeklődését. Írt a belső legelő felosztásáról, a hortobágyi és az erdős puszták használatáról és egyéb debreceni sajátosságokról.³⁴ A debreceni társadalomról az első összefoglalást 1947-ben, a másodikat 1973-ban írta.³⁵ Közben a Szabó István által szerkesztett „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötetben ő foglalkozott a város népével. Feltárta azt a folyamatot, amelynek során Debrecen ipari és kereskedő városból a 19. századra agrárvárossá alakult.³⁶ Azt is észrevette, hogy ezzel az átalakulással sajátos mentalitás jött létre, amelyet Kazinczy „debreceniségnek”

³² *Fűr Lajos*: Politika, tudomány, debreceniség. *Alföld* 39. (1988) 1. sz. 37–58.; *Rácz István*: A 80 éves Balogh István tudományos és politikai pályája. In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 1992. 5–16.; *Kujbusné Mecsei Éva*: Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Debrecen–Nyíregyháza 2002.

³³ *Balogh István*: Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákánccsok. In: Déri Múzeum Évkönyve, 1935 (1936). 147–157.; *Uő*: A debreceni erdős puszták betelepülése. Debreceni Szemle 9. (1936) 134–138.; A teletetés rendjére lásd *Uő*: A jószág teletetése Debrecen környékén. In: Déri Múzeum Évkönyve, 1937 (1938). 175–212.

³⁴ *Balogh István*: A debreceni belső legelő és felosztása 1876-ban. Debreceni Képes Kalendárium 37. (1937) 100–104.; *Uő*: Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII–XIX. században. *Ethnographia* 69. (1958) 537–566.

³⁵ *Balogh István*: Cívisek társadalma. Debrecen 1947.; *Uő*: Cívisek világa (Debrecen néprajza). Bp. 1973.

³⁶ *Balogh István*: A város és népe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január–május. Szerk. Szabó István. Debrecen 1948.

nevezett. E magatartásformáról, amelyet a világtól, így a társadalmi haladástól való elzárkózással jellemzett, hosszabb írásai jelentek meg.³⁷

A Debrecen történetéből szerzett tapasztalatait gyakran szembesítette más városokéval, olykor az egész alföldi tájjal. Debrecennel kapcsolatos megállapításainak egyik lényeges eleme volt, hogy egészen a 19. századig, az állattartás a városban fontosabb szerepet játszott a földművelésnél. Több tanulmányban elemezte nemcsak a debreceni, de a debrecenitől nem különböző alföldi állattartás sajátosságait. Ezekben a pusztai állattartó szállások, a települések által előírt szakaszos legeltetési rend, a pásztorélet jellemzői ugyanúgy szerepeltek, mint pl. a román „purzsások”³⁸ téli legeltetése az alföldi mezővárosok pusztai legelőin.

Vizsgálódásának köréből nem maradtak ki a gabonatermelés és a földművelő tanyák fejlődésének sajátosságai sem. Az 1960-as évek elején született egy fontos tanulmánya az alföldi tanya gazdálkodásról, amelynek feltételeit az egy tagban lévő földek biztosították.³⁹

Fontos különbségeket fogalmazott meg a tanyák és az uradalmi majorok között.⁴⁰ 1965-ben ő írta a tanya gazdálkodásról szóló fejezetet a Szabó István által szerkesztett kötetben, de a Tápai család jászszentlászlói tanyájának működését is elemezte a Pölöskei Ferenc – Szabad György által szerkesztett „A magyar tanya-rendszer múltja” című kötetben. Kísérletet tett a magyar tanya-rendszer fejlődés-történetének felvázolására is, amit széles körű vita követett az *Ethnographia* című folyóiratban.⁴¹ Érdeklődési köre kiterjedt a tanyák előzményeire, a pusztai szállásokra és kertekre, akár Debrecenről akár a Tisza mentéről volt szó.⁴²

³⁷ *Balogh István*: Debreceniség. Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere. (Studia Litteraria 7.) Debrecen 1969. 11–53.; *Uő*: Debrecen politikai állapota 1790–91-ben. Egy névtelen emlékirat 1791-ből. In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. Debrecen 1974. 93–11.

³⁸ *Balogh István*: Formen der extensiven Viehhaltung auf den Pusten von Debrecen. In: Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Ethnographischen Studien. Szerk. László Földes. Bp. 1961.; *Uő*: Adatok a román pásztorok XVIII. századi alföldi legeltetéséhez. In: Műveltség és hagyomány 3. Szerk. Gunda Béla. Debrecen 1961.; *Uő*: Die Typen der Viehhaltung in den zentralen Gebieten des Karpatenbeckens im XIX. Jahrhundert. In: Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria 16-20 Okt. 1963. Szerk. Gyula Ortutay – Tibor Bodrogi. Bp. 1965.

³⁹ *Balogh István*: Az alföldi tanya gazdálkodás. Agrártörténeti Szemle 4. (1962) 617–631.

⁴⁰ *Balogh István*: Tanyák és majorok Békés megyében a XVIII–XIX. században. Gyula 1961.

⁴¹ *Balogh István*: Az alföldi tanya gazdálkodás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. I. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 429–479.; Tugurium, szállás, tanya. Adatok tanyatelepülés előtörténetéhez. *Ethnographia* 87. (1976) 1–22.

⁴² *Balogh István*: Ólaskertek a Tisza mentén. Néprajzi Közlemények 5. (1960) 82–86.; *Uő*: Adatok az alföldi mezővárosok határhasználatához a XIV–XV. században. Debrecen határának kialakulása.

Sokat foglalkozott a paraszti termelési technikával. Különösen azok a különbségek érdekelték, amelyek az Alföld és a peremvidékek eljárásaiban mutatkoztak (szántás, magvetés, betakarítás, tárolás, sarlós és kaszás aratás, kérébe kötés vagy boglyába gyűjtés, cséplés, vagy nyomtatás stb.).⁴³

Külön csoportot alkotnak a paraszti kultúrával kapcsolatos írásai. Erről cikkezett az 1965. évi Szabó István kötetben, de külön könyvet is írt a két háború közötti paraszti művelődésről.⁴⁴ Nagy szívességet tett a következő korszakok kutatóinak, amikor sok éven át kiadta Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyveit magyarra fordítva. Természetes volt, hogy részt vállalt Debrecen történetének modern összefoglalásából is.⁴⁵

Balogh István kutatásainak jelentős területe volt a hajdúság története. Fontos megállapításokat tett a legnagyobb hajdú város, Böszörmény határhasználatával kapcsolatban, fejezeteket írt Polgár történetében, de önálló kötetben foglalta össze a hajdúság történetét és néprajzát. Közzétette a legfontosabb hajdú városok magisztrátusi jegyzőkönyveit, amelyek kapcsán megállapította, hogy a 17. században ezek a városok inkább még katonai táborok voltak, mint állattenyésztő, vagy földművelő közösségek. Nemcsak a kertes települési rend és a sajátos határhasználat leírása szerepel a kötetben, de a paraszti hiedelemvilág és történeti hagyományok is.⁴⁶

In: Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 3. Debrecen 1976. 5–23.; *Uő*: Kertek Debrecen környékén a XVI–XVII. században. Adatok a kertek és kertes települések történetéhez. *Ethnographia* 95. (1984) 505–519.

⁴³ *Balogh István*: A gabona betakarítása a XVIII. században. *Ethnographia* 57. (1957) 270–291.; *Uő*: Das Einbringen des Getreides ins Karpatenbecken im XVI-XIX. Jahrhundert. *Acta Ethnographica* 13. (1964) 368–402.; *Uő*: A paraszti gazdálkodás és termelési technika. In: *A parasztság Magyarországon i. m.* 349–428.; *Uő*: Geräte und Verfahren der Ernte in der Zentralen Gebieten des Karpatenbeckens in XIX. Jahrhundert. In: *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*. Szerk.: Iván Balassa. Bp. 1972. 529–559.

⁴⁴ *Balogh István*: Paraszti művelődés 1850–1914 között. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. II. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 487–564.; *Uő*: A parasztság művelődése a két világháború között. Bp. 1973.

⁴⁵ *Balogh István*: A városi autonómia. Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. A forradalom sodrásában, a szabadságharc küzdelmes hónapjaiban című fejezetek. In: *Debrecen története 1693–1849*. 2. Szerk. Rácz István. Debrecen 1981.

⁴⁶ *Balogh István*: Határhasználat Hajdúböszörményben a XVIII. században. *Ethnographia* 65. (1954) 441–457. és 66. (1955) 99–124.; *Uő*: Polgár a hajdú városok sorában 1606–1717. In: *Polgár története*. Szerk. Bencsik János. Polgár 1974.; *Uő*: Hajdúság. Bp. 1969.; *Uő*: Katonai tábortól a mezővárosig. Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei. Debrecen 1999.

Ha mindezek mellett figyelembe vesszük, hogy számos írása foglalkozik Nyíregyházával és Szabolcs-Szatmár megyével, akkor láthatjuk, hogy Balogh István érdeklődési köre a regionális kutatások széles spektrumát ölelte fel, életműve megkerülhetetlen a jövő agrártörténeti kutatói számára.⁴⁷

Szabó István és Balogh István, akik tudományos szintre emelték Debrecenben az agrártörténet-írást, egyben igen magasra tették a mércét is. Szabó István tanítványai igyekeztek e magas színvonalat megtartani. E sorok írója, ennek az iskolának egyetlen még élő képviselője csak reménykedni tud benne, hogy a történetírás ezen ágának forrásai nem fognak elapadni Debrecenben a következő évtizedekben sem.

ISTVÁN SZABÓ AND ISTVÁN BALOGH:
FOUNDERS OF THE HISTORY OF AGRICULTURE IN DEBRECEN

by István Orosz

SUMMARY

István Szabó and István Balogh played a leading role in the emergence of agrarian history at Debrecen. They were both born in the city, and were the first in their respective families to receive higher education. Szabó's stepfather, and both parents of Balogh, were farmers, a fact that must surely have played a role in raising their interest in agrarian history. They later also dealt with the history of Debrecen itself, Szabó to a considerably greater extent than Balogh. István Szabó explored several issues of agrarian history, both medieval and early modern, the most important among which were beyond doubt the analysis of the functioning of direct seigneurial management (the so-called predium) in the Árpád era, the presentation of the development of agrarian society, the analysis of Kossuth's activities towards the abolition of seigneurial subjection, and the examination of capitalist transformation of agrarian production. As for István Balogh, he successfully combined ethnography with agrarian history, enlightened the behaviour patterns of people in Debrecen and the Hajdúság, the peculiar features of the scattered manorial world in the Great Plain of Hungary, as well as of the peasant economy on its margins.

⁴⁷ Balogh István bibliográfiájában 65 Szabolcs-Szatmár megyével és Nyíregyházával kapcsolatos tétel szerepel, ezek közül 23 agrártörténeti jellegű. Balogh István válogatott bibliográfiája Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével kapcsolatos írásaiból. In: Balogh István válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjából. Szerk. Henszel Ágota. Nyíregyháza 2007. 317–322.